

КЛАСТЕРИЗАЦІЯ ЯК ОБ'ЄКТИВНА НЕОБХІДНІСТЬ І УМОВА СУЧАСНОЇ АГРОПРОМИСЛОВОЇ ІНТЕГРАЦІЇ В УКРАЇНІ

*КУЦИНА А.В., СТ. ВИКЛАДАЧ,
ХАРКІВСЬКА ДЕРЖАВНА ЗООВЕТЕРИНАРНА АКАДЕМІЯ*

Викладено теоретичні і практичні аспекти сучасних інтеграційних процесів у сільськогосподарському виробництві України, обґрунтовано об'єктивну необхідність і практичну можливість його альтернативного розвитку на основі кластеризації.

The theoretical and practical aspects of modern integration processes in manufacturing tractorpool Ukraine are presented. Objective necessity and feasibility of its alternative development based clustering are justified.

Постановка проблеми. Розвиток ринкових відносин в економіці України та її членство у СОТ з низкою обмежень, поставили перед країною гостру проблему активізації інноваційної діяльності та підтримання належного рівня конкурентоспроможності національної економіки. Найболючішими ці зміни виявилися для аграрного сектору економіки, де порушення рівноваги розвитку планово-економічної системи та затяжна аграрна криза зумовили розвиток трансформаційних процесів, наслідком яких стало не тільки падіння обсягів виробництва сільськогосподарської продукції та руйнування матеріально-технічної бази, а й занепад сільських територій. А трансформаційні процеси, що відбувалися у сільській місцевості за роки ринкових перетворень, торкалися, в основному, зміни організаційно-правових структур господарювання, а дії реформаторів спрямовувалися лише на зміну форми власності.

Перш, ніж приступити до викладу сутності проблеми, означеної у назві статті, дозволю собі поділитися роздумами про те, що заважає нормально працювати і породжує безліч запитань, на які з роками все частіше не можу дати відповіді. І одне з найболючіших запитань – чому на протязі двох десятиліть, за наявності такої кількості наукових розробок і здійсненні аграрних реформ, стан аграрного сектору економіки характеризується як кризовий?

Я народилася і виросла в селі Боромля Тростянецького району Сумської області, на території якого сільськогосподарське диверсифіковане великотоварне виробництво було організоване на

базі двох колгоспів. Поряд з цим успішно розвивалося особисте підсобне господарство, а заготівельною конторою приймалися від населення результати виробничої діяльності домогосподарств: м'ясо, картопля, цибуля, часник, місцевий «бренд» – полуниця, а молочарнею – молоко.

У шкільні роки я була свідком інвестиційно-інноваційного розвитку колгоспів (матеріально-технічна база поповнювалася новою технікою, будувалися зерносховища, гаражі, майстерні, у 1975 році у колгоспі «Маяк» був введений в дію молочно-товарний комплекс безприв'язного утримання великої рогатої худоби – «Ялинка») та розвитку соціальної інфраструктури села (дороги з твердим покриттям; будівництво нової школи, будинку культури, 2 дитячих садків, будинків для спеціалістів і працівників господарств). Як результат цих процесів – розуміння мною того, що життя стає кращим. І це дійсно так, навіть якщо припустити не зовсім об'єктивну оцінку реального стану у зв'язку з відсутністю необхідних теоретичних знань. Пізніше ні навчання на економічному факультеті Харківського університету, ні викладацька діяльність, ні проблеми 80-х-90-х років, ні результати аграрної реформи, не тільки не змінили мого шкільного оптимістичного висновку про якість колишнього сільського життя, а, навпаки, проковували нові запитання, на які я не можу знайти відповіді ще й сьогодні.

Звичайно ж, з роками я зрозуміла, що існувало безліч недоліків в організації сільськогосподарського виробництва в умовах колгоспно-радгоспної системи, але ніколи не погоджуся з тим, що реформи треба було починати з руйнування великотоварного сільськогосподарського виробництва та відповідної матеріально-технічної бази, тоді як кожному студенту-економісту відоме таке явище як «ефект масштабу». І реальним підтвердженням моїх переконань є сьогоднішній фінансово-господарський стан ТДВ «Маяк» (колишнього колгоспу «Маяк»). Мене переповнює почуття задоволеності за достовірність наукових теорій та гордості за те, що господарство, очолюване в ті нелегкі роки трансформаційних процесів та затяжної аграрної кризи досвідченим керівником і справжнім патріотом Швецовим М. Я., зберегло площі сільськогосподарських угідь, збільшило поголів'я худоби та обсяги виробництва сільськогосподарської продукції, створюючи робочі місця для жителів села. Сьогодні ТДВ «Маяк» – це великотоварне сільськогосподарське підприємство, яке стабільно працює прибутково і досягло високої ефективності виробництва молока, м'яса, вирощування зернових та цукрових буряків на основі комплексної

механізації виробничих процесів.

Приємно, що досвід саме цього підприємства є реальним підтвердженням переваг великотоварного господарства, а сучасний стан і розвиток аграрного сектору знову характеризуються ресурсною і економічною концентрацією та інтеграційними процесами, в основу яких покладено кооперацію, корпоратизацію та кластеризацію.

А тому перейдемо до з'ясування сутності, переваг та недоліків цих економічних процесів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Базові наукові положення з проблем кластеризації містять роботи зарубіжних авторів: Портера М., Дахмана Є., Андерсена Т., Маршалла А., Фішера П., Циган Т. та вітчизняних: Андрійчука В., Данкевича А., Дем'яненко М., Гайдуцького П., Соколенко С. та ін. Особливості кластеризації як умови інтеграційних процесів і розвитку сільських територій досліджуються вітчизняними науковцями: Божидарніком Т., Кропивком М., Саблуком П., Шебаніним В.

Метою статті є теоретичне дослідження сутності інтеграційних процесів у сільськогосподарському виробництві України, обґрунтування об'єктивної необхідності і практичної можливості його розвитку на основі кластеризації.

В економічних літературних джерелах загальновизнаним є положення, згідно з яким концентрація виробництва – це процес, результатом якого є збільшення розмірів підприємств, а способом – концентрація і централізація капіталу. Сучасні процеси концентрації виробництва у сільському господарстві характеризуються збільшенням розмірів господарських структур корпоративного типу, розвитком агропромислових формувань на основі активного злиття та поглинання одних господарюючих суб'єктів іншими, а також купівлею-продажем консолідованого аграрного бізнесу з метою підвищення ефективності функціонування агропромислового виробництва.

Економічна інтеграція – це процес взаємного пристосування окремих господарюючих суб'єктів, що характеризується створенням системи упорядкованих відносин між ними і сприяє організаційному оформленню їх діяльності. Характер відносин між суб'єктами інтеграції визначається відносинами власності. Побудова відносин власності на основі принципів асоціації передбачає збереження контрагентами господарської автономії. Відносини, побудовані на принципах агломерації характеризуються частковою або повною централізацією капіталів суб'єктів інтеграції та організаційною

концентрацією їх виробництв.

Щодо кооперації, то вона є історичною категорією. В Україну кооперативна ідея прийшла із Західної Європи і своїм укоріненням зобов'язана теоретичним розробкам М. Туган-Барановського. Першою селянською організацією з ознаками кооперації в Україні було кредитне товариство, засноване у Полтаві у 1869 році. Але сільськогосподарська кооперація в Україні почала з'являтися лише за часів столипінської реформи та пройшла декілька етапів, один із яких пов'язаний із визнанням і реалізацією права приватної власності на землю та створенням на її основі нових організаційних формувань, згідно Указу Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектору економіки» [1].

Сьогодні розвиток кооперації дрібнотоварних виробників є, завдяки залученню виробленої ними продукції в економічний обіг, важливою умовою забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств та їх участі в організованому продовольчому ринку.

У результаті реформування сільськогосподарських підприємств відбулося значне зростання їх кількості та відповідне зменшення розмірів більшості з них. За даними статистичного збірника «Україна в цифрах у 2011 році» особливо значне, з 1521 од. до 905 од. скорочення кількості підприємств спостерігалось по виробничих кооперативах. У малих і середніх за розміром підприємствах сконцентровано виробництво 78,4% овочів та фруктів, 62,6% – м'яса, 42,8% – молока, 43,4% – зернових, 41,2% – технічних культур [2]. Варто наголосити, що сьогодні процес створення обслуговуючих кооперативів в Україні практично зупинився, а в окремих її регіонах вони зовсім припинили свою діяльність (налічується 28 тисяч сільських населених пунктів, 16 тисяч підприємницьких структур; 43 тисячі фермерських господарств. Понад 300 тис. особистих селянських господарств виробляють товарну продукцію, а близько 4,4 млн – продукцію для власного споживання. Кооперацією ж охоплено лише 0,5% населення [3].

Істотною особливістю сучасного розвитку вітчизняного сільського господарства є наявність, поряд з традиційними малими, середніми та великими аграрними підприємствами, агропромислових інтегрованих структур (агропромислових формувань нового типу – холдингів) з величезними площами землі в обробітку. «Зокрема, функціонує 1633 аграрних підприємства, що мають 3 тис. га і більше, а також 83 АПФ з площею 20 та більше тисяч гектарів

сільськогосподарських угідь. Зазначимо, що згадані вертикально інтегровані агропромислові формування послідовно й інтенсивно нарощують свій «земельний банк». За період з липня 2010 року по липень 2011 року зазначені формування збільшили площу орендованих земель на 1 млн. га. За неповними даними у 2012 році їхній «земельний банк» в очікуванні ринку землі зріс ще на 1 млн га і становить нині 6,5 млн. га [4].

Ці тенденції обумовили тему статті, оскільки саме кооперація мала б бути основою кластеризації як альтернативи здійснюваних сьогодні в агропромисловому виробництві інтеграційних процесів на умовах корпоратизації.

З економічної точки зору, ніяких заперечень щодо розвитку агрохолдингів бути не може, оскільки це дійсно вискоєфективні господарюючі суб'єкти, що мають ряд конкурентних переваг великотоварного виробництва: розвинена спеціалізація; більша маневреність власного капіталу, раціоналізація використання ресурсного потенціалу, інтенсифікація та диверсифікація виробництва; можливість активного залучення досвідчених фахівців та інвестицій для технічного переоснащення; впровадження інноваційних технологій; пільгові кредити та дотації, залучення приватних інвестицій; і як наслідок – об'ємні партії продукції і виробництво продуктів харчування високої якості, можливість виходу на зовнішні ринки без посередників. Тобто, – це сучасні формування інноваційного спрямування, конкурентоспроможність в яких досягається за рахунок використання ефекту масштабу та замкнутого циклу виробництва, можливості використання сільськогосподарської продукції як застави для несільськогосподарської діяльності холдингів; швидка зміна в структурі сівозмін з метою вирощування найефективніших, високорентабельних сільськогосподарських культур, що є неможливим у традиційному сільськогосподарському виробництві.

Але у цій, на перший погляд, доволі привабливій стороні доцільності розвитку сільськогосподарського виробництва на основі корпоратизації, існує інша, економічно менш приваблива сторона – соціальна.

Проблема полягає в тому, що розвиток сільськогосподарського виробництва невід'ємний від розвитку сільських територій як умови відтворення людського капіталу. Поряд із цим розвиток агропромислового виробництва за умови обрання корпоративного шляху веде до нарощування соціальної напруги на селі через

вивільнення зайвих працівників і зростання рівня безробіття, активізацію процесів перерозподілу власності та зменшення різноманіття форм господарювання на селі, поглиблення дисбалансу галузевої структури агропромислового виробництва і нерационального використання землі, недонадходження податкових платежів у місцеві бюджети тощо.

Трансрегіональними високоінтегрованими корпоративними формуваннями уже поглинуто більше 3 тис. традиційних сільськогосподарських підприємств із колективними формами організації праці. Поза межею конкурентоспроможності залишається значна частина дрібних сільськогосподарських товаровиробників. Так, більша частка валової продукції сільського господарства в сучасних умовах виробляється в особистих селянських господарствах (55,2 %, у тому числі продукції тваринництва – 57,4 %), а серед підприємств, що ведуть свою діяльність у галузях сільського господарства, переважну більшість становлять підприємства з обсягами реалізації до 1 млн. грн. [5]. Таке співвідношення, в принципі, є традиційним для більшості країн із розвинутою соціально спрямованою ринковою економікою, хоча дрібні та середні господарські структури, як правило, не в змозі самостійно формувати достатньо великі партії продукції для продажу. Тому, ми погоджуємося з М.Ф.Кропивком, що одним із завдань державної аграрної політики має стати створення умов для досягнення конкурентоспроможності різними, за розмірами й організаційно-правовими формами, суб'єктами господарювання. У протилежному разі (як свідчить вітчизняний досвід інтеграційних процесів) цим користуються посередницькі структури різних форм, які по суті монополізували продуктові ринки країни.

А тому, альтернативним напрямом здійснення соціально-орієнтованих інтеграційних процесів у сільському господарстві є кластеризація як «...концентрація і спеціалізація агропромислового виробництва з формуванням на території замкнутих продуктових ланцюгів на засадах інтеграції, для одержання учасниками кластерів конкурентоспроможної продукції...» [6], інструмент формування великотоварного, соціально спрямованого конкурентоспроможного, агропромислового виробництва.

Висновки. Кластерна модель розвитку — це шлях до інтеграції економічної та соціальної політики й розвитку сільських територій, найперспективніша форма інтеграційних зв'язків, яка дає змогу підвищити ефективність взаємодії сільськогосподарських та промислових товаровиробників, держави, торгових асоціацій,

дослідних та освітніх установ; можливість підвищити ефективність і масштабність інвестиційного процесу за рахунок диверсифікації ризиків та розширення способів інвестування.

Кластери, зберігаючи переваги сільськогосподарської спеціалізації та почуття власника, дають можливість максимально поєднати економічну і соціальну складові ефективності сільськогосподарського виробництва, створюючи можливості відновлення і сталого розвитку сільських територій.

Література.

1. Гребець Г.П. Роль кооперації в реформуванні аграрних відносин в Україні / Г.П.Гребець, Л.В.Куцина // Проблеми ефективного функціонування АПК в умовах нових форм власності та господарювання: Кол. монографія у двох томах / За ред. П.Т.Саблука, В.Я. Амбросова, Г.Є. Мазнева. – К.: ІАЕ, 2001. – Т.1. – С. 211-215.

2. Данкевич А.Є. Вплив розмірів землекористувань на рівень виробництва / А.Є. Данкевич // Економіка АПК – 2011. – № 9. – С. 29-33.

3. Аграрний сектор економіки України (Стан і перспективи розвитку) / За ред. М.В. Присяжнюка, М.В. Зубця, П.Т. Саблука, В.Я. Месель-Веселяка. – К.: ННЦ ІАЕ, 2011. – 1008 с.

4. Андрийчук В.Г. Агропромислові формування нового типу в контексті стратегії розвитку вітчизняного сільського господарства / В.Г. Андрийчук // Економіка АПК – 2013. – № 1. – С. 2-15.

5. Кропивко М.Ф. Концептуальний підхід до кластерної організації та управління розвитком агропромислового виробництва / М.Ф. Кропивко // Економіка АПК – 2010. – № 11. – С. 3-13.

6. Саблук П.Т. Кластеризація як механізм підвищення конкурентоспроможності та соціальної спрямованості аграрної економіки / П.Т Саблук, М.Ф. Кропивко // Економіка АПК - 2010. - № 1 - С. 3-12.